

Covenant & Conversation

Jonathan Sacks
THE RABBI SACKS LEGACY

RABI LORD JONATHAN SACKS'IN ÖĞRETİ VE YAZILARINDAN

Covenant & Conversation yazılarına sağladıkları ve **Harry (Chaim) Schimmel'in** anısına adanan cömert sponsorlukları için **Schimmel Ailesi'ne teşekkürlerimizle**. "R. Chaim Schimmel'in Tora'sını, onunla ilk karşılaştığım zamandan beri severim. Sadece yüzeysel gerçeğe değil, alta yatan daha derin gerçeğe olan bağlantısıyla da ilgilenmeye gayret eder. 60 yıldır kendisine eşlik eden olağanüstü eşi **Anna'yla** birlikte, aile, cemaat ve Tora sevgisine adanmış bir yaşam inşa ettiler. Ortaya koydukları örnek yaşamla beni fazlasıyla etkilemiş müstesna bir çift." – Rabi Sacks

Bear-Behukotay

Kronolojik İmgelem

Bu incelemede Yahudiliğin en ayırt edici ve en az anlaşılabilir karakteristik özelliklerinden birine eğilmek istiyorum: kronolojik imgelem¹.

Bazen çağdaş bir keşif, olaylara bakış biçimimizi o kadar değiştirir ki, bizim artık son derece karanlık bir hal almış antik gerçekleri yeniden ele alıp onları ilk kez tertemiz bir berraklıkla görebilmemizi sağlar. Kuantum fiziği söz konusu olduğunda bu kesinlikle böyledir. Kuantum fiziği, gerçeklik hakkında, Batıda alışageldiğimizden son derece farklı olan taze bir Tanahsal düşünme biçimini anlayabilmemize imkân verir. Yunan tarzı yaklaşıma *lojik (mantıksal)* imgelem, Yahudi yaklaşımına ise *kronolojik (zamansal)* imgelem diyorum.

Niels Bohr ünlü sözünde, "Eğer kuantum mekaniği sizi derinden sarsmadıysa, onu henüz anlamamışsınız demektir" demişti. Bu girift alanın ayrıntılarına girmeden şunu söyleyelim: Kuantum mekaniğinin atom-altı gerçeklik hakkında açığa çıkardığı hususlarda derinden sarsıcı olan şey, bunun bizim standart mantıksal kategorilerimize uymuyor olmasıdır. Işık dalga mıdır, yoksa parçacık mı? Atom-altı parçacıkların konumu mu vardır,

yoksa momentumu mu? Schrödinger'in kedisi canlı mıdır, yoksa ölü mü?²

Bu soruların her birinin cevabı bize ünlü bir fıkrayı hatırlatıyor. Bir haham, bir kocanın, mutsuz evliliği hakkında anlattıklarını dinleyip "Haklısın" der ona. Ardından haham, adamın karısının öncekiyle çelişen anlatımını dinleyip ona da "Haklısın" der. Her iki görüşmede hahama eşlik eden öğrencisi ona "Ama ikisi birden haklı olamaz" deyince, haham "Sen de haklısın" der.

Atom-altı parçacıklardan aile içindeki anlaşmazlıklara kadar birçok alanda, Aristo mantığının uygulanamadığı olgular vardır. Bunların başı, bir önerme ile onun tersinin aynı anda doğru olamayacağını söyleyen çelişmezlik ilkesidir. Birbiriyle çelişen iki önerme aynı anda doğru olamaz. Bohr'un tamamlayıcılık ilkesi, Heisenberg'in belirsizlik ilkesi ve mantığa aykırı görünen diğer fikirler buna doğrudan meydan okur. Işık hem dalgadır hem de parçacık. Schrödinger'in kedisi hem canlıdır hem de ölü. Birbiriyle çelişen karakteristikler taşıyan bazı olgular vardır ki, biz, gözlemciler olarak sahneye dâhil olana ve o noktada söz konusu çelişki geriye

¹ Ç.N.: Burada "imgelem" sözcüğü ile kastedilen anlam, gerçekliği kavrama ve yapılandırma biçimidir.

² Schrödinger'in kedisi, Avusturyalı fizikçi Erwin Schrödinger'in, kuantum fiziğinin paradoksal doğasını dramatize etmek amacıyla 1935'te önerdiği bir düşünce deneyidir. Bu deney mühürlü bir kutunun içindeki bir kediyle ilgilidir. Kedinin kaderi, atom-altı parçacıkları ilgilendiren rastgele bir olayın gerçekleşip

gerçekleşmemesine bağlıdır. Kuantum teorisinin Kopenhag yorumuna göre, parçacıklar, ölçülene kadar yalnızca bir "ihtimal" halinde mevcuttur. Bunun bir sonucu olarak, kedi ancak kutu bir kez açılıp görüldükten sonra canlı veya ölüdür. O zamana kadar kedinin canlı olduğunu ve ölü olduğunu söylemek eşit derecede doğrudur.

dönük olarak çözümlenene kadar çelişki içinde olmayı sürdürürler.

Bohr, teorisine nasıl ulaştığının hikâyesini anlatır. Bu, küçük oğlu yerel bir dükkândan şekerleme çalarken yakalandığı sırada olmuştu. Niels oğluna karşı karmaşık duygular içindeydi ve bu olay sonrasında ona yaklaşmanın en iyi yolunun ne olacağı konusunda bir iç çatışma yaşıyordu. Başta kendisini bu konuyu bir yargıcın yapacağı şekilde ele almayı düşünürken buldu. Oğlu bir suç işlemişti ve adalet yerini bulmalıydı. Ancak Niels aynı anda bir babanın sevgi ve şefkat duygularını da taşıyordu. Zihninde her iki düşünceyi aynı anda taşıyamayacağını fark etti ve bu da onu tamamlayıcılık ilkesi hakkındaki araştırmasına sevk etti. Durumu adilce ele alan bir yargıç olarak tarafsız düşünmek durumundaydı. Bir baba olarak, kendisini bir hata yapmış olan oğluna karşı şefkat duymaktan alıkoyamıyordu. Bu düşünme biçimlerinden biri adalete, diğeri merhamete götürür, ama bunlar birbirleriyle çatışan bakış açılarıdır ve farklı türlerde ilişkileri gerektirir.

Aynısı, bir ördek veya bir tavşan olarak görülebilen, ama aynı anda her ikisi olarak algılanamayan ünlü çizim için de geçerlidir. Gerçekliğin çok boyutluluğu basitçe bizim hepsini aynı anda algılayamayacağımız kadar karmaşık olabilir. Fakat aynı anda düşünemediğimiz şeyleri birçok kez birbiri ardına düşünebiliriz. İşte kronolojik imgelem ile kastettiğim şey budur.

Mantık alanındaki kavramlarımızı antik Yunanlara borçluyuz. Yunanlar bilgiyi özel bir görme türü olarak algılamışlardı. Batı dillerinde biz de bu görsel metaforu hâlâ korumaktayız. Öngöründen ve içgöründen, vizyon sahibi insanlardan ve “bir gözlem yapmaktan” bahsederiz. Bir şeyi anladığımız zaman “Görüyorum” deriz. Eflatun’a göre, bilgi, fiziksel tezahürleri değil, şeylerin gerçek biçimlerini gördüğünüz, duyguların

ötesindeki bir dünyaya yönelik derin bir kavrayıştı. Yunan epistemolojisinin gözünde, o kültürün derinliklerine işlemiş olan yol gösterici metafor, tanrıların kralı olan Zeus’un, Olimpos Dağı’ndaki yüksek tüneğinden aşağı, insanoğullarının işlerine bakan imgesiydi.

Tora’nın dünya görüşü çok farklıdır. Gerçek bilgi, görmekten çok (Tanrı görünür değildir ve Tanah boyunca görünüşler aldattır³), dinlemekle elde edilir. Anahtar sözcük, “şema”dır – yani “işit, dinle, anla, cevap ver”. Bilgi, yani *daat*, kopuk bir gözlem değil, yakın kişisel bağlantıdır. “Ve Adam, eşini *bildi* ve [eşi] hamile kaldı.” Tora’da Tanrı, insan ırkının meselelerini onlardan kopuk bir şekilde izleyen bir gözlemci değil, aktif bir katılımcıdır. Yahudilikte sözler yalnızca gerçekliğin suretleri, şeylerin “formları” değildir. Sözler ilişkileri etkiler. Sözler yaralayabilir veya ilham verebilir. Sözler mübarek kılabilir veya beddua edebilir. Sözler, örneğin bir vaatte bulunduğumuz zaman olduğu gibi, yeni ahlaki olgular yaratabilir. Sözler, tarif ettikleri gerçekliği şekillendirir. Bu, Yunan düşüncesinden ilham alan, bir cümlenin doğru veya yanlış olabileceği, ama aynı anda her ikisi olamayacağı şeklindeki bilgi teorilerinden çok, gözlemcinin, gözlemlediği gerçekliği etkilediği, Heisenberg’in belirsizlik ilkesine benzer.

Psikoterapist Viktor Frankl, iki boyutlu bir uzayda çelişki teşkil edebilecek bir şeyin, üçüncü bir boyut eklediğimiz zaman çelişki teşkil etmeyebileceğine işaret etmişti. Yani, bir kare, daire olamaz ve bir daire, kare olamaz. Ama her ikisi de, örneğin, önce yan tarafından, sonra da üstten aydınlatılan silindirik şeklindeki bir kutu gibi, aynı objenin gölgeleri olabilir. Üçüncü boyutu kattığımız anda çelişki ortadan kalkar. Bu yalnızca matematiksel bir merak konusu da değildir. Kuantum fiziğinin ustalarından Niels Bohr’un ifade ettiği gibi, “Sıradan bir hakikatin karşıtı,

³ Örneğin kardeşlerinin görüp tanımadığı Yosef’i veya Moşe tarafından gönderilen ve ülkeyi gören, ama gördüklerini yanlış yorumlayan casusları düşünün.

bir yalandır; ancak derin bir hakikatin karşıtı pekâlâ başka bir derin hakikat olabilir.”

Bu Yahudilikte mutlak surette esastır. Evrene bakmanın birden çok geçerli yolu vardır. En azından, Tanrı'nın bakış açısı vardır ve insanlığın bakış açısı vardır ve bunlar birbirlerinden radikal düzeyde farklıdır. Tanah'ın bütününde, bir insanoğlunun dünyayı Tanrı'nın bakış açısından görmeye davet edildiği tek örnek, İyov kitabının son dört bölümünde, İyov evrenin merkezinde insanın olmadığını nihayet anladığı zaman karşımıza çıkar. Her şey insan ırkının yararına mevcut değildir. Merkezde Tanrı vardır, biz değil.

En az bunun kadar önemli olan bir başka nokta da, Tora'nın, her ne kadar tek bir Yazarı varsa da, tek bir sesle konuşuyor olmamasıdır. Bu incelemeler boyunca, ayırt edilebilen en az üç farklı ses olduğunu öne sürdüm: bilgelik sesi, Koenlik sesi ve peygamberlik sesi. Bunlar, Tanrı'nın Kendisi'ni açığa çıkarırken başvurduğu üç yola denk gelir: yaratma yoluyla, vahiy yoluyla ve kurtarma yoluyla. Bunların her biri, gerçekliğin bir parçasını yakalar, ama tek başına hiçbir gerçekliği bütünüyle tasvir edemez. Tora'nın, farklı ses türlerinin ve tonlarının bu denli karmaşık bir etkileşimi olmasının sebebi budur. Örneğin Bamidbar kitabı, kanun ile anlatım arasında bir füg şeklinde yapılandırılmıştır. Tüm Tanah'ta, ona biraz da olsa benzeyen başka hiçbir kitap yoktur. Bamidbar kitabı boyunca peygamberliğe ve Koenliğe dair hassasiyetler arasındaki etkileşime tanık oluruz ve şeylerin nasıl “olması gerektiğini” belirten kanunun, şeylerin nasıl “olduğunu” gösteren tarihten kaynaklandığını ve sonra da onu etkilediğini anlamaya başlarız.

Öyleyse gerçekliğin üç boyutlu doğasını, birbiriyle çatışan perspektifleri ve çok yönlü hakikatleriyle birlikte nasıl ifade edebilirsiniz? Tora'nın bunu yaparken kullandığı yollardan biri, *diyalojik*⁴ *imgelem* diye adlandırdığım

şeydir. Bize bir durum aynı anda birbirine tamamen zıt iki bakış açısından gösterilir.

Bunun iki güçlü örneği Bereşit 21 ve 27'de karşımıza çıkar. Bereşit 21'de, önce Sara'yı ve onun, çok uzun süredir beklediği oğlunu nihayet kucakladığı sıradaki sevincini görürüz. Ardından aileden kovulan ve acımasız çöl sıcağının altında ölümün eşiğine gelen Agar ve Yişmael'in dramına tanık oluruz. Bereşit 27'de, önce sevdiği oğlu Yaakov'un *berahayı* almasını ayarlarken Rivka'yı ve ardından, neler olduğunu fark ettiklerinde şok ve hüsrana içinde birbirine bağlanan Yitshak ve Esav'ı görürüz.

Bu anlatımlar ahlaki yargılarda bulunmaya ve gerçekliği siyah ve beyaz diye ayırmaya yönelik basite indirgeyici herhangi bir eğilimi altüst eder. Bizi, dünyayı birden çok bakış açısından görmeye zorlar. Bu perspektifler arasında köprü kurmanın tek yolu diyalogdan geçer. Hakikati diyalog olarak görme fikri de buradan kaynaklanır. Bereşit boyunca, konuşma seçeneği çöktüğü zaman, çoğunlukla şiddet – hakikate dair benim versiyonumu sana zorla dayatma girişimi – pusuda beklemektedir.

Diğer yol, kronolojik imgelemdir. Birbiriyle çatışan önermelerin her ikisi de geçerli olabilir – derin bir hakikatin karşıtı başka bir derin hakikat olabilir – ama aynı anda değil. Bunun klasik bir örneği, Rabi Joseph Soloveitchik'in *The Lonely Man of Faith [Yalnız İnanç Adamı]* başlıklı makalesinde, Bereşit 1 ve Bereşit 2-3'teki iki Yaratılış anlatımı hakkındaki açıklamasıdır. İlkinde insan Tanrı'nın suretinde yaratılmakta ve kendisine diğer tüm yaşam formları üstünde baskın bir konum verilmektedir. İkincisinde, insan toprağın tozundan şekillendirilmekte ve bahçeyi “işlemesi ve koruması” söylenmektedir. İlkinde erkek ve kadın aynı zamanda yan yana yaratılmaktadır. İkincisinde kadın, adamın yalnızlığı nedeniyle yaratılmakta ve ikisi yüz yüze var olmaktadır.

⁴ Ç.N.: Gerçekliği, aynı olayı iki karşıt perspektiften göstererek kurmak.

Rabi Soloveitchik ilk anlatımın “görkemli” insanı tarif ettiğini, ikincisinin ise “antlaşma” insanını betimlediği ve bizim bunların her ikisi olduğumuzu öne sürmüştü. Buna bağlı olarak, diye açıklamıştı, insan olmak, bir iç çatışma halinde olmaktır; kendi mevcudiyetimizin farklı yönleri karşısında iki arada bir derede kalmış olmaktır. Yine de, aslına bakılırsa, Tora bu çelişkiyi en basit ve en zarif şekilde çözümlenmektedir: zaman yoluyla.

“Altı gün çalış ve tüm işini yap, ama yedinci gün, Tanrın A-Şem için bir Şabat günüdür.”

Altı gün boyunca görkemli insanız; yedincisinde ise antlaşma insanıyız.

Kronolojik imgelem – Bohr’un, oğlunu bir yargıcın ve bir babanın gözlerinden görebildiğini, ama ikisini aynı anda yapamadığını söylediği zaman kastettiği şey – *Torat Koanim*’in en büyük armağanlarından biriydi. Koen, kutsal olan ile olmayan, ebediyet ile ölümlülük, fiziksel ve manevi, sonsuz ve sonlu arasındaki sınıra bekçilik eder. Bunların, gerçekliğin iki farklı düzeni olduğunu bilir ve aradaki sınırı bulanıklaştıran kişiyi bekleyen tehlike konusunda fazlasıyla bilinçlidir. Bir gerçeklik düzeyinde, var olan tek şey Tanrı’dır. Diğerinde, var olan her şey, insanoğulları ile onların araçları ve arzularıdır. Evreni ve insan yaşamını mümkün kılan şey, gökler ve yeryüzü arasındaki ayırımıdır. Ancak insan yaşamını anlamlı kılan şey, ikisinin bağlantısıdır.

Koen, kutsal olan ile olmayan arasındaki çelişkiyi, her ikisini de gerçek ve geçerli görerek çözümler; fakat onları ancak farklı zamanlarda deneyimleyebilir. Kendi insanı, fani durumumuza odaklandığımız yerler ve zamanlar *hol*, yani kutsal olmayan niteliktedir. Tanrı’ya – Sonsuz Ebedi’ye – odaklandığımız yerleri ve zamanları ise *kodes*, yani kutsal diye niteliriz. Bunlar, hassasiyetle ayarlanmış bir zaman ritmi şeklinde birbirine entegre edilir:

altı birimlik (günler, aylar, yıllar) *hol*’un ardından, kutsal olan yedincisi gelir ve bazen buna, yedi adet yedili serinin ardından gelen bir ellinci (gün, yıl) eklenir.

Tanah’taki Koenlik sesini kullanan metinler, matematiksel katıyetleriyle göze çarpar. Dolayısıyla, Umberto Cassuto’nun işaret ettiği gibi,⁵ yaratılışın anlatımı yalnızca yedi güne bölünmüş değildir. Bunun yanında “iyi” sözcüğünü yedi kez, “Tanrı” sözcüğünü otuz beş kez ve “yeryüzü” sözcüğünü yirmi bir kez içerir. İlk pasuk yedi, ikincisi on dört, yedinci günü tarif eden metin ise otuz beş sözcüğe yer verir. Bölümün bütünü 469 (7x67) sözcükten oluşur. Benzer şekilde Vayikra kitabında 23, 25 ve 26. *pereklerin* hepsi tekrar eden “yedi” ve “Şabat” sözcüklerinin etrafında yapılandırılmıştır. Matematiksel katıyet, gerçekliğin Koenlik bakışıyla anlaşılmasında elzemdir – tıpkı artık bildiğimiz üzere, bilinçli yaşamın ortaya çıkması için neredeyse hayal edilemeyecek kadar ince bir ayara sahip olan evren için de elzem olması gibi. Evrenin şeklini düzenleyen matematiksel sabitlerin herhangi biri azıcık bile farklı olsaydı, yaşam için gereken kimyasal elementler basitçe hiç oluşmayacaktı.⁶

Ancak Koen’in katıyeti, bilim insanınınunkinden farklıdır. Koenlik takviminde zamanın bölünmesi, sıralamasal açıdan birbirinden farklı ve birbiriyle çatışan hakikatleri yaşamın bir yoludur. Bunlardan birini Sukot hakkındaki öğrenimimizde görmüştük. Yahudilik hem evrenseli hem de tikeli; hem insanlığımızın Noah’ın antlaşmasında dini yürürlük tanınan evrenselliğini, hem de halkımızın Tanrı ile Sinay Dağı’ndaki antlaşmada somutlaştırılmış olan ilişkisinin tikelliğini kucaklar. Yahudi takvimi her ikisine de ağırlık verir. Bir yanda üç hac bayramı Pesah, Şavuot ve Sukot’un döngüsü vardır. Bu döngü, Yahudi tarihinin tikelliğini temsil eder: Mısır Çıkışı, Tora’nın Verilişi ve çölde yolculukla geçen yıllar. Diğer yanda da yedinci aydaki bayramlar, Roş Aşana, Yom

⁵ Umberto Cassuto, Bereşit Açıklamaları, cilt 1 (Yeruşalayim: Magnes Press 1961), s. 12-15.

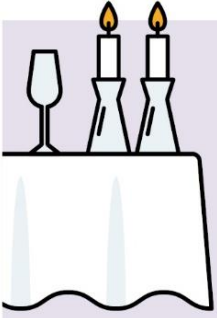
⁶ Bu konudaki klasik anlatımlardan biri, Martin Rees’in *Just Six Numbers [Yalnızca Altı Sayı]* adlı eseridir (Londra: Weidenfeld ve Nicolson, 1999).

Kipur ve yine Sukot'tan oluşan döngü vardır. Bu döngü de insanlığın evrensel olgularını temsil eder: Yaratılış, Tanrı'nın hükümranlığı, adalet, yargı, yaşam, ölüm, yağmur ve doğanın yenilenmesi.

Kronolojik imgelemin en güzel sonuçlarından biri – ki bu sonuç *peraşamız* Bear'da açıkça görülmektedir – gerçek ile ideali uzlaştırma kabiliyetidir. Tarih, ideal dünyalarla doludur. Biz onlara ütopyalar adını veririz. Ütopya, yaklaşık olarak, “olmayan yer” anlamına gelen bir sözcüktür, zira hiçbir ütopya gerçekleşmemiştir. *Torat Koanim*'in, ideal dünyalara yönelik farklı ve gerçekten de benzersiz bir yaklaşımı vardır. Biz onları periyodik olarak gerçek zamanın “şimdi-ve-burada”sında yaşarız. Şabat günü, kimsenin başkalarının üzerinde siyasi veya ekonomik güç kullanmayacağı Maşiah Dönemi için tam bir prova yaparız. Buna benzer bir şey, *peraşamızdaki* iki büyük kurum için de

geçerlidir: *Şemita* ve *Yovel*, yani yedinci ve ellinci yıllar. Yılına göre, borçları iptal ederek, köleleri serbest bırakarak, toprağın ürünlerini herkesin eşit şekilde faydalanabilmesi için terk ederek ve atasal mülkleri asıl sahiplerine geri vererek, bir ve bazen iki yıllığına, piyasa ekonomisinin eşitsizliklerinin telafi edildiği bir dünyada ikamet eder, rekabet dünyasını askıya alarak, işbirliğinin ve eşitlerin yoldaşlığının öne çıktığı bir âlemde yaşarız.

Buna az da olsa benzeyen başka hiçbir sistem yoktur ve bu da hakikate – düşündüğümüz veya keşfettiğimiz hakikate değil, yaşadığımız ve kendisine sadakat göstermekle yükümlü olduğumuz hakikate – Aristo mantığının “ya o, ya bu” dünyasının⁷ sahip olmadığı üç boyutlu bir karakter sağlar. İşte, diyalojik ve kronolojik düşüncenin gücü budur ve bu güç, gerçekliğin, insanlığın iki boyutlu doğasına üçüncü boyut olan Tanrı'yı eklediğimiz zaman elde ettiği derinlikten gelir..

Şabat Sofrası İçin Tartışma Soruları

1. Diyalektik düşünce (zihninizde veya kalbinizde iki farklı hakikati aynı anda taşımak) neden bu kadar zordur?
2. Yaşadığınız ve kendilerine sadakat göstermekle yükümlü olduğunuz hakikatler hangileridir?
3. Her hafta bir gün tatil yapmak, başarı ve değere yönelik bakışınızı nasıl değiştiriyor?

⁷ Aristo'nun dar anlamda Aristocu olduğu söylenemez. Kendisi, farklı entelektüel disiplinlerin farklı hakikat

ölçütlerine ve farklı içsel mantıklara sahip olduğunu fark eden ilk filozoflardan biriydi.